

Яцина О.Ф.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
Ужгородський національний університет*

**САМОРЕФЕРЕНТНА ІДЕНТИЧНІСТЬ:
ДИСКУРСИВНИЙ КОНСТРУКТ ПРАКТИКИ
ТА КОНСТИТУЮВАННЯ СЕБЕ**

На переконання З. Баумана, «ідентичність» стає призмою, через яку розглядаються, оцінюються і вивчаються чимало важливих рис сучасного життя» [1, с. 176]. Сучасне суспільство характеризується наявністю таких ознак постмодерну, як децентрація, фрагментарність, релятивізм соціальної нормативності, дискурсивність, втрачання однозначності точки зору та набуття мозаїчності й поліфонічності, множинності, плюральності ідей, дій, практик. У такому гетерогенному і фрагментарному світі індивід стоїть перед проблемою вибору/конструювання практики конституювання себе. Ідентичність людини формується у складній взаємодії з існуючим соціумом, соціальними інститутами, соціокультурним простором, зрештою, з іншими людьми, коли вступає в економічні, суспільні, сімейні відносини, і зазнає змін відносно процесів трансформації соціального буття як вияву індивідуальності та є своєрідною відповіддю на їх рефлексивне осмислення.

Певна річ, що в змінній соціальній реальності, де старі соціальні норми втрачають/втратили свою безумовну актуальність, перестають/перестали бути релевантними, індивід, осмислюючи своє існування, шукає відповіді на виклики часу, конструюючи власне нові ідентичності. «Навіть такі звично стабільні

характеристики ідентичності, як вік чи гендер, уже не є якорями, що утримують особистість у бурхливому морі її життя. Усе навколо і всередині людини є плинним, змінюваним, нестатичним» [3]. І проблема за З. Бауманом, «полягає не стільки в тому, як набути обрану ідентичність і примусити оточуючих визнати її, скільки в тому, яку ідентичність обрати...» [1, с. 185].

Дискурсивно-конструктивістський підхід пропонує таке бачення ідентичності, в якому акцент робиться на рефлексивному характері та множинності ідентичностей, що конструюються в різних дискурсах та соціокультурних контекстах. У світі, де загальні нормування перестають діяти, дискурс уможливорює появу гнучких до ситуації дискурсивних ідентичностей. Своєрідність конструювання у тім, що ідентичність як полідискурсивний конструкт функціонує в умовах зростаючого впливу масової культури (М. Бубер, М. Гайдеггер, Е. Гусерль, Ж.-П. Сартр). Відтак, специфікою цивілізаційної ідентичності людини доби масової культури стає те, що поряд із «фіксованою ідентичністю» виникають розуміння «віртуальна ідентичність» (О.Г. Асмолов, Г.О. Асмолов, 2009), «тимчасова ідентичність» (time identity), «ідентичність середовища» (place identity), локальна ідентичність.

Головними рисами сучасного контексту конструювання ідентичності дослідники (Андрєєва, 2011; Белінська, 2013) вважають відсутність чіткої стратифікації, багатозначність та розмитість соціальних категорій. За таких умов людині важливо створити інтегральне самопредставлення, що дозволяло би їй осмислити численні зміни і створити гнучке, здатне до змін динамічне утворення. Таким утворенням, на нашу думку, може бути самореферентна ідентичність, що як дискурсивне формування саме до себе визначає відношення значимості і здатність до самовизначення, самопізнання, самотворення, самовідтворення і самоздійснення.

В процесі наукової рефлексії сформувалося судження про те, що в епоху нестабільності, коли зникає ціннісно-орієнтаційна єдність з мікросоціальною спільністю, людина втрачає певну визначеність власного життя. Тому в ситуації невизначеності самореферентність ідентичності як саморозвивальне дискурсивне утворення ймовірно і забезпечує людині більшу стійкість і впевненість у її виборах смислів, дій, практик.

Розглянемо зміст і визначимо значення кожного з перерахованих вище механізмів, що уможливорює доведення

актуальності такого конструкту соціально-психологічних практик, як самореферента дискурсивна ідентичність.

1. Самовизначення – це механізм, що визначає відношення до впливів з боку членів соціуму щодо прийняття/заперечення, ідентифікації/відчуження різних факторів впливу: цінностей, норм, правил, традицій, стереотипів, ролей. Стиль невизначеності, розмитості, надлишковість смислів, що найбільше визначає сучасний дискурсивний простір, множинність інтерпретацій сприяють тому, щоби суб'єктивність як властивість свідомості і фактор людської ідентичності бачила світ в його плюральності: строкатості, епатажності, несхожості, новизні, традиційності, стереотипності. В цьому просторовому розмаїтті суб'єктивних переживань людина шукає індивідуальний смисл і конструює свою ідентичність. Самовизначення полягає в тому, яку саме ідентичність обрати з-поміж множини різних ідентичностей. Здатність ідентичності до самовизначення включає її відповідальність за здійснення вибору і за його результати. Відтак, ідентичність як самореферентне утворення самовизначається (вирішує проблему вибору), самоорганізується (структурує цілі, засоби) і персоналізується (визначає свої стосунки з Іншим/Іншими).

2. Самопізнання – механізм, завдячуючи якому ідентичність набуває особливої чутливості. Форма й зміст ідентичності не задані наперед, а сформульовані, сконструйовані індивідом відповідно до локальної ситуації. Це робить її соціально та особистісно мобільною, чутливою до змін локальних ситуацій, в яких вона постає і епатажною, і провокаційною – гнучкою. При цьому чільне значення для ідентичності як дискурсивного і самореферентного конструкту має артикуляція власних почувань, переживань. Головною особливістю будь-якого переживання є те, що воно має для нас безпосередньо і тілесно відчутний смисл. Власне суб'єктивні почування змісту пережитого досвіду і сприяють самопізнанню, результатом чого стає утворення ідентичності.

3. Самотворення – механізм, спрямований на творення суб'єктом свого індивідуального життєвого світу. М.Й. Боришевський визначив самотворення як процес вибудовування себе, своєї самості задля досягнення згоди з собою [2, с. 39]. Метою самотворення дослідник вважав збереження ідентичності особистості як суб'єкта самотворення. На нашу думку, це слід розуміти як автономне, самостійне прагнення до конститування себе. Насправді, людина являє собою відкриту

систему, що здатна постійно розвиватися, тобто має можливість як для змін, так і для вибору одного чи різних сценаріїв самотворення. Примітно, що полідискурсивний простір відкриває для індивіда широке поле смислів, на якому кожен шукає свій смисл життєтворення. Причём поле смислів своєю мозаїчністю, динамікою контрастів нагадує колаж, що вимагає особливої чутливості до творення ідентичності.

4. Самовідтворення – механізм відновлення/реконструкції ідентичностей, включених в соціально-психологічні практики. Позаяк ідентичність є дискурсивною за своєю природою, то механізм її самовідтворення слугує для того, щоби за наявності іншого смислу життєтворення у відповідь на виклики глобалізованого світу відновити/реконструювати раніше утворену ідентичність. Заперечення універсальності схем, трансформація ціннісно-нормативної сфери, артикуляція на індивідуальності, варіативності, фрагментарності – вочевидь спонукають самореферентну ідентичність до свого відновлення та реконструкції.

5. Самоздійснення – механізм здійснення цільових поведінкових актів, дій, що забезпечують реалізацію ідентичностей у соціально-психологічних практиках.

Важливо наголосити на тому, що ідентичність як самореферентне дискурсивне утворення, на відміну від інших систем, створень, обов'язково враховує істотну важливість суб'єктивних факторів розвитку. Зокрема, цінними є власні відчуття, почування, думки, що дозволяє говорити про їх автентичність, а відтак й індивідуальну цінність. Особливістю ідентичності як самореферентного дискурсивного утворення є те, що вона не відкидає, не заперечує нічого з того, що має місце в сучасній реальності. Кожен індивід створює власний дизайн свого життєтворення, і конструювання ідентичності на ґрунті трансцендентних цінностей не заперечується – змінюється тільки енкратичний дискурс про їх нібито абсолютну цінність.

Таким чином, ідентичність як самореферентне дискурсивне утворення, наповнена індивідуальним смислом існування, переживається і проживається не тільки як суб'єктивний феномен, а як об'єктивна складова сучасного плюрального світу.

У своїх твердженнях виходимо з того, що ідентичність по відношенню до практики постає передусім компонентом цієї практики та чинником трансформації. В ній відбувається підтвердження/непідтвердження ідентичності і практики як такої, що

має смисл, якого шукає ідентичність задля самоздійснення. Іншими словами: практика підкріплює ідентичність, а ідентичність підкріплює практику. Зазначене буде вірним і тоді, коли ідентичність і практика по відношенню одне до одного не підкріплюються. У такому разі індивід шукає підкріплення своєї ідентичності, обираючи/проектуючи іншу практику. Враховуючи те, що дискурсивний простір представлений у різних практиках по-різному, та те, що дискурс як форма соціальної влади здійснює психологічний вплив на індивіда, ми можемо припускати, що індивід, потрапляючи у поле дискурсу, може в ньому залишитися або ні, для нього може бути важливим, цінним або ж просто інформативним зміст певного дискурсу. Проте точно, що в умовах постмодерної соціальності з фрагментів різних дискурсів індивід може конструювати як індивідуальну практику, так і представлення своєї ідентичності в ній як самореферентного дискурсивного утворення. Останнє саме до себе не тільки визначає відношення значимості і здатність до самовизначення, самопізнання, самотворення, самовідтворення й самоздійснення, а й допускає можливість змінюватися і змінювати практику відповідно до дискурсу.

Список використаних джерел:

1. Бауман З. Идеализированное общество / пер. С англ. В.Л. Иноземцева. – М.: Логос, 2002. – С. 176, 185.
2. Боришевський М. Концептуальні засади проблеми само творення особистості / М. Боришевський // Психологія особистості. – 2013. – № 1. – С. 39-47.
3. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.